

Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata

LUCIJA BENYOVSKY
Hrvatski povijesni muzej, Zagreb

Autorica donosi pregled razvoja dobrotvornih ženskih društava od polovice 19. stoljeća do izbijanja Prvog svjetskog rata. U radu se opisuju osnovni oblici djelovanja društava i načini njihova funkcioniranja.

Brigu za nevoljnike, koji nisu bili u mogućnosti bilo zbog bolesti, starosti ili nekih drugih razloga smoći za život nalazimo u svim civilizacijama i u svim vremenima. Stoljećima je gotovo samo crkva činila ta dobra djela. Primajući milodare, pomagala je svima koji bi pomoć molili. Pod crkvenim utjecajem brigu o siromašnim građanima preuzimaju bratovštine. Kasnije tu ulogu dobrotvora preuzimaju cehovi, konfesionalna društva i gradovi. Svi se oni brinu samo za svoje članove i za svoje vjernike. U vrijeme hrvatskog narodnog preporoda osnivaju se društva s dobrotvornom, čovjekoljubivom i društvenom svrhom. Tek kada građanstvo u državnom i narodnom životu preuzima prvu ulogu kod dijeljenja potpore, ne pita se tko je pripadnik nekog staleža, grada ili vjere. Takva humanitarna (dobrotvorna) društva osnivaju se sredinom XIX. st. u svim zemljama srednje i zapadne Europe (u Hrvatskoj u većem broju koncem XIX. st.). Dobrotvorna društva se dijele prema vrsti aktivnosti, a svrha je mnogih vidljiva već iz njihova naziva. Najbrojnija su u hrvatskim zemljama bila dobrotvorna vjerska društva (rimokatolička).¹

Od sredine XIX. st. u Hrvatskoj i Slavoniji, po uzoru na druge narode u Carevini, i drugdje u Europi, osnivaju se gospojinska (ženska) društva, u većem broju u II. polovini XIX. st. U Hrvatskoj i Slavoniji gotovo su sva osnovana pod konac XIX. st., samo rijetke iznimke ranije, kao što je slučaj u Zagrebu i Osijeku. Iako i razdoblja koja su prethodila ukazuju na tradiciju i kontinuitet sudjelovanja žena u raznim oblicima društveno relevantnih aktiv-

¹ Dobrotvorna društva, sastavili Mirko Tretinjak i dr. Božidar Širota, *Naša domovina*, sv. II. Zagreb, 1943., str. 1083.–1088.

nosti, osnivanje gospojinskih društava omogućilo je ženama u većem broju sudjelovanje u društvenom životu i izlazak iz kućno-obiteljskog kruga.

Sudjelovanje žena u društvenom i javnom životu bilo je određeno: a) statusom, odnosno pripadnošću određenoj društvenoj klasi, b) spolom. Zato se žena u javni i društveni uključila najprije putem karitativnih (dobrotvornih) društava, a tek su se kasnije gospojinska društva osnivala prema strukovnoj pripadnosti.² Njihova nastojanja da se uključe u društveni i javni život, da se bore ta pravnu, političku i moralnu ravnopravnost spolova nailazila su na otpor na različitim razinama. Početkom XX. stoljeća gospojinska društva angažirala su određen broj intelektualki i žena iz građanskih krugova. U društvima su one našle novo područje rada. Od vladajućih krugova gospojinska društva dobivala su potporu, jer su djelomično rješavala i socijalne probleme žena.

Kada su se počela osnivati gospojinska (ženska), radničko-obrtnička i druga društva (sredina XIX. st. pa do kraja stoljeća), Hrvatska prolazi kroz razdoblje velikih društvenih, gospodarskih i političkih događaja (ukidanje feudalnih odnosa te prelazak na kapitalistički privredni sistem, raspadanje obiteljskih (seljačkih) zadruga i drugi procesi).³ Hrvatska u administrativno-političkom pogledu nije bila jedinstveno područje, a rascjepkanost hrvatskih zemalja (nakon austro-ugarske nagodbe iz 1867. g.) potrajalo je do propasti Austro-ugarske monarhije. Sve to imalo je za posljedicu da su se znatno razlikovale gospodarske, društvene i političke prilike u raznim dijelovima Hrvatske (što se vidi i po godinama osnivanja gospojinskih društava).⁴

Kraj XIX. st. bio je i vrijeme okupljanja i organiziranja još relativno malobrojnog radništva, unutar kojeg niču i ženska radnička društva. Njihov kratkotrajni društveni razvoj bio je praćen raznim idejnim, organizacijskim i političkim lutanjima, što se događalo i radničkim društvima u susjednim zemljama. Njihova djelatnost bitno se razlikuje od rada opisanih gospojinskih društava, i nije predmet ovoga rada.⁵

Razlozi nesudjelovanja više žena u društvenom i javnom životu do I. svjetskog rata bile su i opće kulturno-prosvjetne prilike u Hrvatskoj i postojeće tradicije (patrijahalni odgoj). Tek nakon strukturalnih promjena koje su se zbile u Hrvatskoj početkom XX. st. ženama je omogućen (u većem broju) izlazak iz dotadašnje čvrsto uokvirene obiteljske sredine u javni život.

Do 1918. odnosno do raspada Habsburške monarhije sva su gospojinska društva uglavnom osnivala na dobrotvornoj (karitativnoj) osnovi, i to u prvom redu prema vjerskoj pripadnosti (katolička, pravoslavna, židovska, evangelistička i dr.). Poslije prvog svjetskog rata većina gospojinskih društava obnavlja i razvija svoj rad u novim uvjetima i s novim društvenim pravilima. Najveći se

² Dubravka Peić-Čaldarević, *Ženska profesionalna udruženja*, magistarski rad, Zagreb, Filozofski fakultet, 1998., neobjavljeno.

³ Dragutin Pavličević, *Hrvatske kućne zadruge*, Zagreb, 1989.

⁴ Igor Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1880–1941)*, Zagreb, 1991.

⁵ *Grada o radničkom pokretu Osijeka i Slavonije 1867–1894*, Izbor i bilješke Ive Mažuran, Historijski arhiv u Osijeku, Osijek, 1967.

broj društava održao, a, prema potrebama novog vremena, uz starija osnivana su i nova društva sa sve različitim zadaćom.⁶

U ovom radu govori se o sudjelovanju žene u društvenom i javnom životu Hrvatske i Slavonije vremenu od hrvatskog narodnog preporoda (1835.) do prvog svjetskog rata (1914.). Na temelju povijesnih izvora, literature i objavljenih radova opisano je djelovanje samo nekih gospojinskih društava. Nažalost nije obrađena djelatnost i drugih gospojinskih društava, koja su postojala u isto vrijeme, na primjer dobrotvornih gospojinskih društava u Đakovu (osn. 1876. g.), Iloku (1876.), Koprivnici (1878.), Staroj Gradišci (1879.), Zlataru (1906.) i dr. zbog nemogućnosti istraživanja arhivskih dokumenata u tim mjestima.

U radu su prikazani ciljevi, svrha i djelovanje dobrotvornih gospojinskih (ženskih) društava i njihove zaslužne članice.

1. Društvo »Domoročkinja«

Sve do sredine XIX. st. u najrazvijenijem dijelu hrvatskog prostora u banskoj Hrvatskoj (Hrvatska i Slavonija) plemstvo i svećenstvo (kasnije i građanstvo) davali su obilježje svim političkim programima. U tom razdoblju na čitavom hrvatskom prostoru pojavljivali su se pojedinci koji su zauzimali istaknute položaje u feudalnoj hijerarhiji zbog svoje djelatnosti na društvenom polju mogu nazvati pretečama raznih dobrotvornih društava. Poticali su ili neposredno osnivali razna društva. Hrvatski narodni preporod (1835.–1848.) značio je opći preporod hrvatskog duhovnog života. Ilirizam je potaknuo skupove na kojima su svestrano pretresana nacionalna, politička, društvena, pa i vjerska i znanstvena pitanja.

Najstarije dobrotvorno društvo u Hrvatskoj i Slavoniji osnovano je u Varaždinu 1828. pod nazivom »Varaždinska dobročinstva složnost« (kasnije Dobrotvorno društvo).⁷ Pravila (statut) su tiskana 1830. na njemačkom jeziku u Varaždinu kod Ivana Szangilla, pod nazivom »Naredbe varaždinske dobročinstva složnosti od cesarsko Kraljevske i apološke Svetlosti najmilostivneše potvrđene«. Ovo dobrotvorno društvo osnovale su varaždinske gospoje. U društvenom odboru nalazimo ova imena: grofica Eleonora Patachich od Zajezde (predsjednica), potpredsjednica Antonia Sinković rod. Keresztyry, članice: Terezija ud. Košak, rod. Osterhuber, Elisa Ebner rod. Paar, Franciska Würtler, Elisa ud. Perko, Rosalia Keuffner. Kao odbornici se spominju Anton Kukuljević (pervi vice comes i prisjednik sudbenoga stola) i gosp. Imbro Vojkskec (Vojkfy) vice jasprišt. U »Vpelanju« navodi se o osnivačima »na oltar ljubavi bližnjega-vsaka familija jedan mali iznesek od 6 for. sada tekućeh penez vsako leto bi položila da milosrdnost k ovomu društvu dobrovoljno pristupljujućih kotrigov« (članova).⁸

⁶ Lucija Benyovsky, *Društvo Hrvatska žena u Karlovcu. 1921–1945. 1991–1996*, Karlovac, 1996.

⁷ Črtice iz prošlosti Dobrotvornoga društva u Varaždinu, *Slobodni građanin*, nedovisno demokratsko glasilo, br. 23. od 11. VI. 1921., Varaždin.

⁸ Isto.

U vrijeme narodnog preporoda utemeljeno je samo u Zagrebu 13 društava s dobrotvornom, čovjekoljubivom i društvenom svrhom.⁹ Na molbe preporoditelja Hrvatski je sabor posebnim zakonskim člankom (X:1836) prihvatio »da se osnuje društvo za uzgajanje narodnoga jezika i literature u Zagrebu«, tako je sabor preformulirao raniji naziv »Društvo izobrazivosti ilirske«, koje je imalo zadaću da njeguje nacionalnu kulturu. Unatoč brojnim urgiranjima, dozvola za rad nije dobivena, pa je grof Janko Drašković predložio sredinom 1838. godine osnivanje Čitaonice u Zagrebu. Potrebno je naglasiti da su upravo najistaknutiji preporoditelji, koji su ujedno i osnivači preporodnih društava i ustanova, računali na sudjelovanje i pomoć žena i zbog toga su ih javno pozivali.¹⁰ Tako je uoči osnivanja Čitaonice grof Janko Drašković objavio svoju poznatu knjižicu: »Ein Wort an Illyriens hochherzige Töchter« (Jednu riječ ilirskim velikodušnim kćerima), da narodni jezik učine jezikom obiteljskog i društvenog života (žene su se do toga vremena pod dojmom njemačke lektire najviše služile njemačkim jezikom).¹¹ Tim djelcem J. Drašković oduševio je tadašnji ženski svijet, tako da je 1842. u Zagrebu osnovano »društvo domorotkinja« sa svrhom da se »na vječnu uspomenu zaslužnom predsjedniku čitaonice ilirske grofu Janku Draškoviću, napose kao piscu toga obljubljenog djelca, njegova slika (litografija) o trošku društva izradi. Isto tako da se o trošku društva izrade slike Gundulića i Gjorgjića, a od preostalog novca skupljenog u tu svrhu da se namijeni za izdavanje poučnih i korisnih knjižica za nekaku dječicu«.¹²

Začetnice i osnivačice toga društva bile su, kako bilježi »protokol čitaonice ilirske zagrepske«, gđa Ivana pl. Čačković, gđa Dragojla pl. Štauduar rođ. Krizmanić i gđica Paulinka Krizmanić. U kući opata Ivana Krizmanića (1766.-1852.) (pristaša hrvatskog narodnog preporoda) u Mariji Bistrici često su boravile kćeri njegova brata Stjepana, Dragojla udana za Vjekoslava Štauduaru, velikog suca u Varaždinu (kasnije u Sisku), i Paulinka, koja se 1842. udala za Ljudevita Gaja. Kod opatovih »lukulskih stolova«, kako je »sijelo« nazivao česti gost Stanko Vraz, sastajali su se od 1835. do 1848. istaknuti ilirci: Ljudevit Gaj, Ljudevit Vukotinović, grof Janko Drašković, Stanko Vraz, Ivan Kukuljević, Vatroslav Lisinski, Dragojla Jarnević i dr. Tu je Stanko Vraz napisao svoje najbolje pjesme, a Vatroslav Lisinski prvu hrvatsku operu. Često bi se čitavo društvo iz Marije Bistrice preselilo u Omilje kod Čačkovića, a kojiput i u Krče, gdje su Štauduarovi imali svoje vlastelinstvo. Sestre Krizmanić u kući svoga strica u Mariji Bistrici, opata Krizmanića, »sijelima« su »davale

⁹ Ivan Miletić, *Hrvati od Gaja do godine 1850.*, Hrvatski Dom, zabavnik hrvatske omladine za godinu 1878. Izdalo Društvo »Hrvatski Dom« na Prvom Hrvatskom sveučilištu, Zagreb, 1878.

¹⁰ Agneza Szabo, O sudjelovanju žena u hrvatskom narodnom preporodu, *Kaj*, časopis za književnost umjetnost i kulturu, br. 4-5, Zagreb, 1995.

¹¹ Janko Drašković, Ein Wort an Illyriens hochherzige und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes (Riječ ilirskim velikodušnim kćerima o starijoj povijesti i najnovijoj literarnoj obnovi njihove domovine), Muzej grada Zagreba, VII-C-90.

¹² Josip Pasarić, Znamenita Jugoslavenka, *Ženski svijet*, 1918., str. 355.

duh i smisao«. ¹³ Težnja organizatora ovakvih »sijela« bila je usmjerena da što više potaknu narodnu svijest i želju za materinim jezikom i domoljubljem.

Ubrzo su društva »svijesnih i oduševljenih domorotkinja« osnovana u svim glavnijim pokrajinskim mjestima, u Karlovcu, Krapini, Varaždinu, Križevcima, Sisku, Požegi i dr. »Domorotkinje« su pomagale »buditi narodnu svijest«, širiti ilirske knjige i novine, priređivale su zabave i diletantske predstave. Spomenimo da je »Danica« u br. 4 (31. I. 1835.) najavila da će se 7. veljače 1835. prikazivati domorodni igrokaz »Die Magdalenen-Grotte bei Ogulin« s hrvatskim pjevanjem i narodnim kolom (plesom) u novopodignutom kraljevskom gradskom kazalištu. Tada je pjevana »budnica« Lj. Gaja Horvatov Sloga i zjedinjenje poznatija kao »Još Hrvatska nij propala«. Kolo je u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda bilo ples hrvatskih preporoditelja i predstavljalo je protutežu austrijskima »Ländleru« i »Quadrilli«. Kolo je prva zaplesala grofica Sidonija Rubido rođ. grofica Erdödy na javnoj zabavi u zagrebačkoj streljani 27. siječnja 1842. godine.¹⁴

Slovenski književnik Janez Trdina (1830.–1905.) u svojoj knjizi »Bachovi huzariji in Iliriji« piše da je, kada je u Hrvatsku uveden Bachov apsolutilizam (1851.–1859.), s njime došlo i razočaranje u narodne redove, među muškarcima zavladao je malodušje, a među ženama »nehaj za narodnu stvar«. ¹⁵ Da je bilo i iznimaka, osobito u manjim mjestima i na ladanju, gdje se nije tako jako osjećao pritisak njemačke birokracije, govori nam primjer djelovanja rodoljupke Jelisave Prasničke rođ. Bertić iz Biškupca kod Varaždina.¹⁶

Jelisava Prasnička je šezdesetih godina XIX. st. pokrenula ideju o osnivanju društva za pučku prosvjetu (pod okriljem Matice ilirske). Predložila je da na čelu pokreta za skupljanje prinosa (za izdavanje knjiga za puk) i za osnivanje društva gospođa budu poznate rodoljupke grofice Schlittenbach i E. Drašković. Osim ovih rodoljupki, J. Prasnička je pozvala preko lista »Pozor« (1862.) i sve ostale da pomognu narodu koji je stradao kada je buknuo ustanak u južnoj Hercegovini i Crnoj Gori izazvan turskim nasiljem i nemilosrdnim skupljanjem harača. Nakon objavljenog poziva u uredništvo »Prozora« stizali su sa svih strana dobrovoljni prilozi, a broj 162 od 16. srpnja 1862. javlja da se u Zagrebu »sastavio odbor domorodnih gospođa i gospodična, koje će sabirati i primati dobrovoljne prinose za stradajuću braću u Crnoj Gori i Hercegovini«. Na čelu toga odbora bila je gđa Dutković, a odbornice su bile gđe: Höplerova, Maržikova i Mrazovičeva i gđice: Gajeva, Krešićeva, Muhičeva i Canjugova.¹⁷ Taj veliki uspjeh dobrotvornoga ženskog pokreta, koji se razvio inicijativom gđe J. Prasničke, ponukao je tada književnika Janka Jurkovića da napiše za »Pozor« (201–203, 1862.) podlistak pod nazivom »Žensko

¹³ Branko Drechsler, *Stanko Vraz, Preporodne studije*, izdala Matica Hrvatske i Slovenska, Zagreb, 1909.

¹⁴ Nadica Jagarčec, Sidonija Rubido Erdödy (1819–1884). Prilog obilježavanju 150-godišnjice prve hrvatske opere »Ljubav i zloba« Vatroslava Lisinskog, izdanje Muzeja Hrvatskog Zagorja, Muzej Staro Selo Kumrovec.

¹⁵ Janez Trdina, *Bachovi husari i Iliri*, Zagreb, 1980.

¹⁶ Pasarić, Znamenita Jugoslavenska, *Ženski svijet*, 1918.

¹⁷ Isto.

pitanje«. Pisac poziva hrvatske žene da poput svojih susjeda stvore žensko društvo i da mu nadjenu ime »Krasno Kolo« ili »Lijepi vijenac« ili neki sličan naziv. To društvo imalo bi zadaću širiti među ženama duh hrvatske narodnosti »te po malo sve ukloni, što mu je na putu«. Pisac poziva gospojinski odbor da pokrene tu akciju. Iako žensko društvo nije osnovano, autor spomenute rasprave (prve u našem novinstvu) preporučuje ženama da se zauzmu za rodoljublje vlastitih sinova i kćeri, koje bi preobrazilo lice hrvatskoga naroda. Pisac ne raspravlja o ekonomsko-socijalnom vidu ženskog pitanja, on na žensko pitanje gleda isključivo kao na nacionalno pitanje.

Prema nekim izvorima, navodi se da prije 1846. u čitavoj Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji nije bilo nikakva društva osim u Zagrebu građanske streljane, koja je 1837. podignuta na imanju grofa Jurja Oršića. Bilo je to jedino mjesto okupljanja iliraca prije kupnje Narodnog doma 1846. godine. Prvo hrvatsko dobrotvorno društvo, »Društvo čovječnosti«, utemeljeno je 1846. godine u Zlataru.¹⁸ Društvo je osnovao s nekoliko prijatelja Jacques Epstein (1823.–1859.) sa svrhom »priskočiti pravom siromaštvu«. Među utemeljiteljima, dobročiniteljima i članovima društva bila su i imena uglednih vlastelinki i nekoliko građanki. Prema društvenim pravilima (odobrenima 1856.) djelatnost društva bila je: »podupirati siromašne udove i sirote, pružati predujmovah zanatlijam, zauzimati se za diecu zanemarenu (skrbit za diecu zanemarenu objieg spola).¹⁹ Društvo je u početku lijepo napredovalo, ali brzo se ugasio zanos članova, te bi bilo zamrlo da mu nisu prišli ban Jelačić i kardinal Josip Haulik. »Društvo čovječnosti« priredilo je 1868. godine u Zagrebu prvu javnu lutriju, a 1875. otvorilo je prvu pučku kuhinju.²⁰

2. »Frauen – Verein« (gospojinsko društvo) iz Zagreba

Pokušaj da se osnuje i u Hrvatskoj po uzoru na druge zemlje carevine zavod za siromašnu djecu zbio se u Karlovcu, kada je 1842. učitelj Jurjević otvorio jedan takav zavod.²¹ Ljudevit Gaj u svojim »Novinama« objavljuje članak o potrebi osnivanja »instituta«, koji bi se trebao otvoriti pod imenom »čuvališta i hranilišta za nejaku decu«. I kapetan Dragutin Klinggraff, 1845. bezuspješno je pokušavao osnovati takav zavod.²²

Spomenuti primjeri govore da u to vrijeme za osnivanje zavoda nije bilo dovoljno odaziva i da nisu bili osigurani novci za održavanje takve institucije. O potrebi osnivanja zavoda ponovo pišu Gajeve »Narodne Novine«, 1853. godine. U članku »Jaslice, zavod za čuvanje dječice siromašnih roditeljah« autor

¹⁸ Miroslava Despot, Jacques Epstein, život i rad (1822–1859), *Jevrejski almanah*, 163, 1964., Beograd.

¹⁹ Pravila postojećeg od godine 1846 sad preustrojenog zagrebačkoga Društva čovječnosti. Agram, 1860., knjižnica Hrvatskog povijesnog muzeja, br. 4718.

²⁰ *Svijet*, ilustrovani tjednik br. 2/11., 1936.

²¹ 75-godišnjica gospojinskog društva i njegova pjestovališta, 1855–1930, Zagreb, 1930., str. 14, knjižnica Muzeja grada Zagreba, br. 2653.

²² Isto, kapetan Dragutin Klinggraff je bio tajnik Gospodarskog društva, dakle čovjek u najužoj vezi s nadbiskupom Jurjom Haulikom, koji je osnovao pjestovalište.

opisuje važnost, potrebu i uređenje takvog zavoda. Govori o tome kako se dobrotvorni rad ne sastoji samo iz uzdržavanja bolnica (to nije dovoljno), nego se treba brinuti i za »djecu siromašnih roditelja, težačkim svagdanjim poslom opterećenih«. Autor članaka zatim nabroja i tko sve ima korist od takvog zavoda i zaključuje da i društvo i država imaju korist »jer umanjuju proleteriat, jer pribave i olakšaju roditeljem svoju svagdašnju zasluzbu i doprinose po tom mnogo k umanjenju siromaštva«. ²³

Zavod za »čuvanje djece siromašnih roditelja« osnovan je tek kada su nastojanjem Zagrebačkoga nadbiskupa Jurja Haulika (1788.–1869.) u Zagreb došle sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga. Sestrama je bila namijenjena zadaća da preuzmu njegu bolesnika i vođenje triju razreda djevojačke škole (1845.–46.). U svibnju 1855. počelo je prvo skupljanje novčanih darova za osnivanje zavoda-pjestovališta. ²⁴ Nadbiskup Juraj Haulik dao je o svom trošku sagraditi prostorije zavoda (Samostanska u. 17), tako da je 1. listopada 1855. otvoreno pjestovalište (na početku šk. godine po starom školskom zakonu). Istovremeno s osnivanjem zavoda radilo se i na osnivanju Gospojinskog društva (»Frauen-Verein«), koje će pomoći uzdržavati taj zavod, tj. društvo koje će se brinuti za prehranjivanje, obuvanje i odijevanje njegovih pitomaca. Možemo reći da se bez podrške domorotkinja ne da zamisliti ni osnivanje raznih dobrotvornih institucija.

Prva društvena pravila (prvog dobrotvornog ženskog društva u Hrvatskoj, u Zagrebu) odobrena su bila 29. prosinca 1855. od tadašnjeg hrvatsko-slavonskog namjesništva i sastavljena na njemačkom jeziku, koji je u to vrijeme bio uredovni jezik. Osnivački sastanak prvoga odbora društva održan je 30. prosinca 1855. pod pokroviteljstvom banice grofice Sofije Jelačić. Društvena pravila navode da je »plemenita ljubav ujedinila već u većini tadašnje carevine milostiva srca gospoda na zajedničko dobrotvorno djelovanje, pa su se složile (i Zagrebčanke) bez razlike stališa da osnuju društvo«. ²⁵ Svrha gospojinskog društva bila je »uzdržavati zavod za siromašnu djecu od 3–7 godina, primiti ih na odgoj, njegu i prehranu preko dana (od 6–19 sati), dok njihovi roditelji ili skrbnici moraju ići za kruhom i za službom«. ²⁶ Utemeljitelji društva bili su: zagrebački nadbiskup, kardinal J. Haulik (osnivač i zakladatelj zavoda i dobrotvor), banica Sofija Jelačić, Sidonija Rubido Zagorska rođ. grofica Erdödy (ujedno prva predsjednica društva od 1855. do 1862.), Josip Bouffleur, građevinski ravnatelj, i Nikola Koller, predsjednik trgovačke komore.

Povijest zagrebačkog gospojinskog društva i njegova pjestovališta tiskana je u spomen-knjizi u povodu 75-godišnjice osnivanja, 1930. godine. Priložen je popis članova gospojinskog društva, počasnih utemeljitelja, prinosioca, pravih članova, upravni odbor i dr. (Haulik je utemeljio sa 6000 forinti srebra). Nižu se imena najpoznatijih zagrebačkih obitelji: Jelačić, Erdödy, Kulmer, Rauch, Kamauf, Hatz, Malin, Vancaš, Očić, Kukuljević, Bunjevac... Iz sjećanja dugo-

²³ *Narodne novine*, br. 22. od 28. I. 1853.

²⁴ A. M. Babić, Dolazak i počeci javnog rada sestara milosrdnica u Hrvatskoj (1845–1856), *Croatica Christiana Periodica*, br. 1, Zagreb, 1977.

²⁵ Isto kao br.18.

²⁶ Isto kao br.18.

*Sidonija pl. Rubido rođ. grofica Erdödy.
Presnimljeno iz knjige Ilirski glazbenici, 1893.*

godišnje predsjednice gospojinskog društva Milke Vončine (predsjednica od 1884. do 1915.) saznajemo niz zanimljivosti iz društvenog života Zagreba, djelatnosti gospojinskog društva i njenog zavoda. Gospojinsko društvo, iako osnovano u danima nakon ilirskog preporoda (1855.), još uvijek je nalazilo za svaki javni (društveni) posao dovoljan broj radnica i radnika. Gospođe su uživale u svojim dužnostima, a čitavo su se ljeto veselile kad će ih približavanje zime i božićnih dana siliti da što više porade na skupljanju članova društva, milodara i robe za darivanje siromašne djece. Sastanci odbora Gospojinskog društva bili su česti, jer se takvo okupljanje koristilo i za sav ostali društveni razgovor maloga grada kakav je tada bio Zagreb (1847. imao je oko 15.000 stanovnika, a Beč oko 400.000). Takvi sastanci služili su za razbibrigu te razonodu, a osobito je bilo opširnog pripovijedanja među damama predjese, kad su se nakon vrućeg ljeta provedenog po kupalištima, ljetovalištima i vlastelinstvima opet našle na okupu da pripovijedaju što su sve doživjele i kako su provele ferije. Tada su jedne preuzele sabiranje novca i robe, druge su šivale odjeću, a treće angažirale nikolinjske i božićne svečanosti. Spomenuta je i zagrebačka načelnikovicica Marija Hatz da je »štrikala štrumfc za siro-

mašnu djecu». ²⁷ Takvi poslovi počeli su u listopadu za dugih jesenskih dana, a završili uoči Božića.

Društveni život koji se tada odvijao u banskoj Hrvatskoj bio je dio preporodnog nacionalnog programa. Zagreb je bio pokretač novog života. Održavanje plesova i zabava bilo je ne samo svečanost, nego i izniman društveni događaj. Među imenima odbornica zagrebačkog gospojinskog društva upisana je i Jozefina Vancaš. U njenoj kući u Opatičkoj 21 u Zagrebu bilo je popularno sastajalište iliraca, pa joj je odvjetnik dr. Josip Vranizany-Dobrinović nadjenulo ime »Majčica Ilira«. Bila je poznata dobrotvorka, brinula se za mnoge pjesnike (S. Vraz i V. Lisinski). U njezin dom svračali su, osim spomenute dvojice, i pjesnici Dragutin Rakovac, Petar Preradović i Ivan Trnski. ²⁸

Kasnijim osnutkom dobrotvornih društava »Dobrotvora« i »Stolčeka« ²⁹ i sličnih karitativnih društava zagrebačko gospojinsko društvo (bilo je stvoreno da pomaže uzdržavati zavod) mijenjanjem društvenih pravila (1876., 1916. i 1929.) širi djelokrug, pa je kasnije darivalo gotovo jednaki broj siromašne djece izvan društvenog zavoda.

Ovo prvo zagrebačko dobrotvorno žensko udruženje (gospojinsko društvo) bilo je socijalnog karaktera, a značajno je i po tome jer nam govori da je sredinom XIX. st. bilo u Zagrebu zaposlenih žena (u obrtu, kućanstvu i drugim raznim službama) kojima je bilo vrlo bitno tko će preuzeti brigu o njihovoj djeci dok su one morale privređivati za život. Dakle, u početku gospojinska društva bila su najviše angažirana u raznim karitativnim akcijama, tek kasnije rade aktivno i na kulturnom prosvjećivanju žena.

3. Katoličko dobrotvorno žensko društvo u Osijeku

U razdoblju između 50-ih i 60-ih godina XIX. st. Osijek je najrazvijenije ekonomsko i kulturno središte Hrvatske. Osim toga, u to vrijeme Osijek je po broju radnika i privrednoj razvijenosti bio vodeći grad u Hrvatskoj. Prema anketi osječke trgovačke komore koja je provedena u desetak pogona, 1858. godine bilo je zaposleno 555 osoba, od toga bilo je 226 nadničara-muškaraca, 145 radnica i 50-ero djece (oba spola) do 14 godina starosti. Radničke nadnice kretale su se oko 30–40 novčića, a radni dan je trajao 16–18 sati. ³⁰ Nakon što je revolucija 1848./49. ukinula feudalni društveni i privredni sustav u njegovim bitnim elementima, javljaju se i u Slavoniji tijekom 50-ih godina XIX. st. mnogobrojni znakovi da je i u tom dijelu Habsburške monarhije započelo doba kapitalizma. Upravo u to vrijeme, 1855. godine osnovano je na inicija-

²⁷ Hrvatski narodni preporod, 1790–1848, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 17. XII. 1986.

²⁸ Isto.

²⁹ Pravila »Dobrotvornoga stolčeka« društva za odijevanje siromašne radničke školske djece u Zagrebu bez razlike spola, vjere i narodnosti, Zagreb, 1905.

³⁰ Igor Karaman, Ekonomsko-socijalne prilike u Slavoniji u drugoj polovini XIX. st. Materijali naučnog skupa »Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama.« Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, 1969.

tivu grofice Franciske Pejačević, vlastelinke u Retzali (kraj Osijeka) »Katoličko dobrotvorno žensko društvo«.³¹ Svrha tog najstarijeg ženskog društva u Slavoniji bila je da novcem i hranom potpomaže sirotinju Osijeka i okolice. F. Pejačević utemeljila je društvo zajedno sa svojim rođakom barunom Gustavom Prandauom i biskupom J. J. Strossmayerom. Društvo je za ono vrijeme brojilo rekordan broj članova (oko 360). Darovi i potpora dijelili su se osječkoj sirotinji svake godine za Božić. Članice su se osobito istaknule za vrijeme pruskog rata, 1859. i 1860. godine, kada je pomoć dijeljena ranjenicima i bolesnima. Iz povijesti društva saznajemo da je nakon smrti osnivačice F. Pejačević za predsjednicu izabrana grofica Agata Pejačević. Na njezin nagovor barun Gustav Prandau poklonio je društvu svoju kuću u Osijeku. U toj kući grofica je osnovala dječji vrtić, a 1882. nakon nadogradnje otvorena je i škola za ručni rad. Sve do 1925. u istoj zgradi bilo je i žensko sirotište. Nakon odlaska grofice A. Pejačević iz Osijeka u Zagreb društvo je izabralo za predsjednicu groficu Otiliju Althan, a nakon njezine smrti 1917. izabrana je za predsjednicu Terezija barunica Adamović. Katoličko žensko društvo postupno je širilo krug rada. Društvo je svake godine priređivalo cvjetni korzo, čiji je prihod omogućio da se svake godine pošalje 40-ak djece na more, u gorske krajeve ili u lječilište u Lipik. Društvo je osnovalo dječju sekciju i ferijalnu koloniju i organiziralo pučku kuhinju. Kuhinja je bila velika blagodat za sirotinju i nezaposlene radnike, osobito za vrijeme prvog svjetskog rata.³²

4. »Dobrotvor« i njegova gospojinska sekcija

U Hrvatskoj i Slavoniji bilo je 1880. godine 1.892.499 stanovnika, od čega 943.666 muškaraca i 948.833 žene.³³ U 1890. bilo je ukupno 2.186.410 stanovnika, od toga 1.089.755 muškaraca i 1.096.655 žena. Prema statističkim podacima, vode se tek od 1880. kada je osnovan Statistički ured, u intelektualnoj privredi nalazimo od ukupno 11.580 zaposlenih samo 1960 žena, i to uglavnom u nastavi (najviše ih je bilo uposljeno u pučkim školama), književnosti i umjetnosti, dok ih uopće nije bilo uposljeno u upravi i pravosuđu. Radničkog žiteljstva 1890. bilo je ukupno 277.457, od toga 157.714 muškaraca i 112.743 žene, a u isto vrijeme na kućnu služinčad otpadalo je 39.788 muškaraca i 59.478 žena. Zanimljivi su podaci koliko je osoba »živjelo« od dobrotvorne pomoći. Oni govore da je 1890. »osoba živućih o javnoj milostinjii« bilo 2113, 993 muškaraca i 1120 žena, a »osoba živućih o javnih korporacijah, zavodih itd.« 3673 muškaraca i 920 žena.³⁴

Između mnogih dobrotvornih društava osnovanih 1880.–1890. u Hrvatskoj i Slavoniji treba izdvojiti društvo »Dobrotvor« i njegov gospojinski odbor, koji je osnovan u Zagrebu. Društvo je imalo svoje ogranke u mnogim hrvatskim gradovima. Prema riječima njegova osnivača Đure Deželića, »ljudi do-

³¹ *Hrvatica*. Časopis za ženu i dom, br. 2./1941., Zagreb, 1941.

³² Isto.

³³ Milovan Zoričić, Žiteljstvo Kraljevine Hrvatske po zvanju i zanimanju, *Rad JAZU*, knjiga LXXV, Zagreb, 1896., str. 50.–197.

³⁴ Isto.

bra srca koji hoće da tvore dobra djela« složili su se i odlučili osnovati 1877. humanitarno društvo »Dobrotvor«. Društvo je osnovano s ovom svrhom: odijevati i obuvati siromašnu djecu pučkih građana grada Zagreba, a i ostalu siromašnu djecu, ukoliko to dopuštaju sredstva i ako nije nauštrb glavne zadaće.³⁵ Đuro Deželić bio je gradski senator i školski referent, on je poznavao »svu Zagrepčane«, a, prema riječima A. G. Matoša, bio je »popularan kao i Markov toranj«, pomoću svojih mnogobrojnih poznanstava uspio je okupiti mnoge članove. Društvo je imalo stalne suradnike i članove iz mnogih gradskih kuća, prodavaonica i gostionica. Članovi su plaćali prinose, skupljali novac u »šparavce« (sabrne škrabice), košarice i »smotkovnice« (odresci od cigara), skupljali i upotrijebljene poštanske marke. Društvo je prihode dobivalo i od općine grada Zagreba i nekih banaka, za obuću i odjeću sirotinje. Prihode je ostvarivalo i organiziranjem koncerata »Alojzijski koncerti« (sv. Alojzije zaštitnik mladeži), na primjer prigodom proslave 10-godišnjice »Dobrotvora«, 1888. godine, na kojoj se okupio »sav odlični Zagreb«. Koncert je bio priređen zaslugom Nikole Fallera, a uza sva zagrebačka pjevačka društva sudjelovali su Weiss-Bjelinski i Milka Trnina (rođakinja Đure Deželića). Iako je Đuro Deželić okupio u upravnom odboru mnoge ugledne i popularne građane Zagreba, smatrao je potrebnim osnovati (1866. god.) i »Gospojinski odbor društva 'Dobrotvor'«. Prema riječima samih članova (muških): »uzalud bi se trsio muški odio društva 'Dobrotvor' da digne svoje društvo do zamjerne visine da nije u dobri čas u svoje kolo primio plemenite žene i osnovao gospojinsku sekciju sa pročelnicom na čelu«. ³⁶ Sve pročelnice Gospojinskog društva bile su učiteljice: Draginja Savić, Klotilda Cvetišić, Malvina Holjac, a Anka Rašić radila je u društvu punih 40 godina kao potpredsjednica i pročelnica.

Sudjelovanje većeg broja žena u javnom životu u Hrvatskoj potkraj XIX st. bilo je rezultat otvaranja srednjih i viših djevojačkih škola. U Zagrebu je 1872. osnovana prva Viša pučka djevojačka škola na inicijativu Marije Jambrišak, koja je bila jedna od njenih prvih nastavnica (u istoj školi radila je i Klotilda Cvetišić).³⁷ U upravnom odboru »Dobrotvora« sjedili su uglavnom učitelji, koji su najbolje poznavali svoje đake, njihove roditelje i njihovu oskudicu. Osnivač društva Đuro Deželić nastojao je da društvo postane popularno i u građanskim slojevima i zato je tražio da potpredsjednici društva budu zagrebački ugledni i popularni građani, tj. oni »koji su srce Zagreba«, oni koji »purgerskom ljubavlju brinu za svoj grad«. Tako je potpredsjednik »Dobrotvora« od 1886. do 1895. bio poznati zagrebački trgovac Ilija Guteša.³⁸ Za

³⁵ Dobrotvor. Pedeset godina dobrotvornog rada 1877–1927. Spomen-spis zagrebačkoga humanitarnog društva »Dobrotvor«. Uredio dr. Božidar Širola. Naklada Humanitarnog društva Dobrotvor, Zagreb, 1927.

³⁶ Isto.

³⁷ Marija Jambrišak povodom devedesetog rođendana, *Svijet*, Ilustrovani tjednik br. 11. od 12. IX. 1936.

³⁸ Upoznajmo se! Napisao Ilija Guteša. Zagreb, 1880. Brošurica (str. 23) se prodavala po cijeni od 30 novč., a prihod je bio namijenjen »bosanskoj siročadi« (iz sadržaja se vidi da je rad Ilije Guteše (poznati velikosrbini) imao jaku političku usmjerenost.

vrijeme ustanka u Bosni 1875. on je osnovao odbor za skupljanje milodara u novcu, robi i hrani, koja se dijelila bosansko-hercegovačkim izbjeglicama, kojih je u to doba izbjeglo u Hrvatsku oko 100.000. Odaziv na njegovu akciju bio je vrlo velik, i to ne samo u Hrvatskoj, nego i drugdje (u Švicarskoj, Njemačkoj). Odbori gospoda za pomaganje hercegovačkih ustanika osnivani su odmah nakon izbijanja ustanka i djelovali su cijelo vrijeme ustanka (1875.–1878.). Ženski odbori (odbori gospođa) postojali su, osim u Zagrebu i drugim gradovima u Hrvatskoj i Slavoniji, i u Zadru, Dubrovniku, Herceg-Novom, Kotoru, Stonu, Metkoviću, Krapini i dr.³⁹

Ženski odbori su pred austro-ugarskim vlastima formalno imali zadatak skupljati novčane priloge »za stradajuću braću« Bosance i Hercegovce, odnosno za izbjeglice koje su se okupljale na austro-ugarskom teritoriju. Međutim, stvarni zadatak tih odbora bio je opskrba ustanika oružjem, streljivom, odjećom i hranom, a povremeno i briga za prebacivanje dobrovoljaca u Bosnu.⁴⁰

5. Gospojinsko društvo u Požegi

I u Požegi se skupljala pomoć za bosansko-hercegovačke izbjeglice, o čemu nam govore pravila hrvatskog gospojinskog društva iz Požege.⁴¹ To društvo osnovano je 21. svibnja 1883. na poticaj žene velikog župana gđe Viktorije pl. Maljevac. Požeške gospođe su 1878. godine osnovale poseban odbor, čija je zadaća bila pomoć ranjenim vojnicima i bosanskoj sirotinji u vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine. Taj odbor je djelovao četiri godine, a kad je prestala potreba za skupljanjem pomoći, odbor je prestao djelovati, a preostala (skupljena) svota od 600 forinti bila je temelj novom dobrotvornom društvu. Početkom godine 1883. bila su gotova društvena pravila (kr. zemaljska vlada odobrila ih je 21. V. 1883.). Svrha društva bila je »podupiranje siromaha uopće, a naročito onih oskudnih i vriednih obiteljih ili pojedinih osobah, koje se stide javno moliti za potporu.«⁴² Prema društvenim pravilima, pomoć se dijelila prigodno i trajno. Odbor gospojinskog društva darivao je svake godine o Božiću znatan broj muške i ženske školske djece obućom i odjećom, a poklone su primali i (odrasli) gradski siromasi bez obzira na vjeru i narodnost. Društvena imovina umnožavala se redovnim prinosima članova, darovima i čistim dobitkom od priređenih zabava i dr. Broj članica kod utemeljenja društva bio je 120, a upravni odbor imao je 26 članova. Godine 1883.

³⁹ U Krapini je osnovano društvo »Dobrotvor« 1893. sa svrhom odijevati ili inače podupirati djecu osnovne škole u Krapini, rješenjem Kraljevine Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinske zemaljske vlade, odjel za unutarnje poslove u Zagrebu od 27. XI. 1893 br. 54754.HDA – fond zemaljske vlade.

⁴⁰ Dragutin Pavličević, *Bosanske izbjeglice u Banskoj Hrvatskoj u doba ustanka 1875–1878.*, Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanka u B i H i drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875–1878. g., Sarajevo, 1977.

⁴¹ *Pravila gospojinskoga dobrotvornoga društva u Požegi 1883. g.*, Muzej grada Požege, inv. br. 1457.

⁴² *Požega i zemljopisne bilješke iz okoline i prilozi za povijest slobodnog i kr. grada Požege i Požeške županije.* Sabrao i napisao Julije Kempf, Požega, 1910.

predsjednica je Viktorija Maljevac, tajnica Danica Marković i blagajnica Marija pl. Stručić.

Godine 1919. osnutkom Kraljevine SHS, prema novim pravilima i propisima o udruživanju, gospojinsko društvo mijenja naziv u Hrvatsko dobrotvorno gospojinsko društvo, a 1941. prestaje djelovati.⁴³

Pododbor u Požegi za podizanje Strossmayerovog spomenika, 1906.-1907.

6. Gospojinsko društvo u Vinkovcima

Vinkovačke gospođe osnovale su 1891. društvo »za pomaganje nemoćnih staraca i siromašne djece«, pod nazivom »Prvo vinkovačko opće gospojinsko dobrotvorno društvo«. ⁴⁴ Ovaj naziv je prihvaćen zato što su u tom društvu surađivale gospođe »bez razlike vjere i narodnosti«. Značka društva bio je grb kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s natpisom »Prvo vinkovačko gospojinsko dobrotvorno društvo«. Tako se društvo nazivalo sve do 1917. godine, kada je promijenilo naziv u »Hrvatsko gospojinsko društvo«, jer su tada već Srkinje i Židovke osnovale svoja posebna društva. ⁴⁵ Prva predsjednica društva bila je gđa Malvina Blum rođ. Laurić (od 1891. do 1915.). Do 1903.

⁴³ Isto.

⁴⁴ *Cibalae-Vinkovci-Spomen-spis hrvatskih kulturnih i humanitarnih društava grada Vinkovaca*. Izdao Međunarodni odbor, Vinkovci, 1938.

⁴⁵ Isto.

godine rad društva bio je ograničen samo na pomaganje »nemoćnih staraca i siromašne djece«, od te godine pod pokroviteljstvom grofice Johane Khuen-Belassy bila je otvorena pučka kuhinja ne samo za gradsku sirotinju, nego i za nezaposlene radnike. Tada je društvo proširilo svoj djelokrug i na odgojnu stranu, a u tu svrhu bilo je otvoreno i dječje zabavište.

Godine 1914. društvo je preuzelo i skrb o ratnim ranjenicima. Međutim, u to vrijeme prihodi su zbog rata znatno pali, dok je pomoći trebalo sve više. U lipnju 1917. godine društvo je vodilo brigu o prehrani siromašne školske djece i otvorilo je ferijalnu koloniju (u osnovnoj muškoj školi). Ovu akciju pripomoglo je i Izraelitično dobrotvorno gospojinsko društvo. U listopadu 1917. »središnji odbor za zaštitu djece«, Šilovičev odbor, molio je da djeca iz Bosne i Hercegovine, koja su tamo bila ugrožena glađu, mogu privremeno boraviti u Vinkovcima. Krajem godine (1917.) članice gospojinskog društva vodile su nadzor nad prehranom i smještajem djece. U zgradi »Svilane« i mađarske škole organizirana je prehrana za djecu muslimanske vjere, s posebno organiziranom prehranom bez svinjetine. U istoj akciji došla su i djeca katoličke i pravoslavne vjere. Njih je trebalo otpremiti dalje prema Srijemu, Slavoniji i Vojvodini, jer su ih preuzimale na prehranu obitelji iste vjere.

Gospojinsko društvo se, osim brige za bosansko-hercegovačku i primorsku djecu, brinulo i o vinkovačkoj sirotinji. Nakon rata (1920.) društvo je pomagalo vojnicima koji su se vraćali iz zarobljeništva u domovinu.⁴⁶

7. Gospojinsko društvo u Bjelovaru

U Bjelovaru je godine 1894. na inicijativu Paule Kukuljević pl. Sackinski osnovano dobrotvorno gospojinsko društvo.⁴⁷ Prema društvenim pravilima, svrha »Gospojinskoga dobrotvornoga društva u Belovaru« bila je da u prvom redu podupire »siromašnu mladež gradskih pučkih škola oba spola bez obzira na narodnost i vjeroispovijest prodavanjem knjiga, učila i odijela te priređivanjem božićnog drvca, (zatim) da najsiromašniju djecu koja oskudijevaju na potrebitoj hrani ponajpače u zimsko doba, obskrbi toplim jelom, a dostaju li sredstva i ostale siromake ovoga grada«. ⁴⁸ Prva predsjednica gospojinskog društva bila je Katarina Bležavec, a tajnik je bio dr. Miroslav Strižić. Aktivnost društva potvrđuje između ostaloga podatak da je u školskoj godini 1895./96. u prosincu, siječnju i veljači »prehranjivalo, onu siromašnu školsku djecu koja radi udaljenosti svojih stanova od škole nisu mogla kući na objed«. ⁴⁹ Sredstva za društvenu djelatnost namicala su se od prinosa utemeljitelja, darova (prijatelja i korporacija), raznovrsnih zabava, predstava, plesova, predavanja, lutrije itd.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ *Pravila gospojinskoga dobrotvornoga društva u Belovaru*. Tisak Fleischmana u Belovaru, 30. VII. 1894., HDA, UOZV, 13-4-24971/1894.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Vladimir Strugar, Prilog proučavanju razvoja osnovnog školstva u Bjelovaru od postanka do 1914., *Bjelovarski zbornik* 89., Gradski muzej Bjelovar, 1989.

Prema objavljenom Imeniku gospojinskih društava u Hrvatskoj i Slavoniji iz 1907. godine, Dobrotvorno gospojinsko društvo u Bjelovaru imalo je 120 članica, a imovina je iznosila 9.930,37 kruna.⁵⁰

8. *Gospojinsko društvo u Slavonskom Brodu*

U Brodu na Savi (Slavonskom Brodu) osnovano je 1895. gospojinsko društvo.⁵¹ Prema društvenim pravilima (koja se nisu u bitnom razlikovala od pravila iz drugih gradova, obično su se prepisivala), svrha gospojinskog dobrotvornog društva bila je »obskrbljivati prema potrebi odjećom ili prehramnom siromašne«. Ova svrha ispunjavana je tijekom dugogodišnjeg djelovanja s većim ili manjim uspjehom, ali uvijek na zadovoljstvo onih koji su pomoć trebali. Sve je ovisilo o sredstvima, koja su se namicala od prinosa utemeljitelja, društvenih članova, prinosa i darova društvenih prijatelja i korporacija, od čistog prihoda društvenih raznovrsnih zabava, predstava, plesova, predavanja, lutrije, zatim od kamata društvene glavnice, organiziranjem cvjetnih korza i sl. Članice gospojinskog društva su za vrijeme sajмова i sličnih prigoda prodavale tombole, piće, kolače i sl. na »budama«. »Bude« su štandovi napravljeni od prostirki, tepiha i sličnih ručnih radova.⁵² Prihod je »išao za pomoć siromašnim obiteljima i pojedincima«. Gospojinskim društvom upravljao je upravni odbor. Pravila su predviđala da se predsjednica i upravni odbor biraju na glavnoj skupštini. Za prvu predsjednicu društva bila je izabrana gđa Apolonija D'Elia (od 1895. do 1897.), potpredsjednica je postala Josefina Philipović, blagajnik Rafael Merkadić, a tajnica hrvatska književnica Ivana Brić-Mažuranić (od 1895. do 1901.), koja je obnašala dužnost predsjednice u dva navrata, od 1905. do 1907. U to vrijeme (1907.) Gospojinsko društvo u Brodu na Savi brojilo je 178 članova.⁵³ Ivana Brić-Mažuranić ponovo je izabrana za predsjednicu društva i od 1929. do 1931.⁵⁴ Za predsjednice i članice upravnog odbora (odbornice) birane su uglavnom ugledne Brođanke. Ako je neki član (članica) stekao osobite zasluge u društvu, mogao je biti proglašen začasnim članom. Međutim, ovi članovi i članovi dobrotvori nisu imali pravo odlučivanja na skupštini, nego samo savjetodavnu ulogu.

Društveni život, sastanci i okupljanje članica odvijali su se u raznim gradskim prostorijama ili u salonu predsjednice. Tek izgradnjom Hrvatskog doma društveni život Brođana ispisat će svoje najblistavije stranice. U Hrvatskom

⁵⁰ *Strossmayerov kalendar za 1908 godinu*. Zagreb, 1907., str. 272.

⁵¹ *Hrvatsko dobrotvorno gospojinsko društvo u Slavonskom Brodu*, 40-godišnjica, 1895–1935., Slavonski Brod, 1935.

⁵² Rekonstrukciju »bude« prema fotografiji »Buda u Cviičevom vrtu prigodom ljetne zabave 1908. g. u Brodu na Savi« napravio je prof. Zvonimir Toldi, etnolog Gradskog muzeja u Slavonskom Brodu, zajedno s članicama društva »Hrvatska žena«, za izložbu o društvu »Hrvatska žena 1921–1945–1991–1993.« u Zagrebu u dvorani Starogradske vijećnice (autorica izložbe i kataloga Lucija Benyovsky).

⁵³ *Strossmayerov kalendar za 1908. godinu*, Zagreb, 1907.

⁵⁴ 40.-godišnjica 1895–1935. Hrvatsko dobrotvorno gospojinsko društvo u Slavonskom Brodu. Slavonski Brod, 1935.

domu (svečano otvorenje 7. i 8. rujna 1925.) održavali su se zabave, koncerti, predavanja i druge priredbe. Hrvatski dom nije bio samo sjedište gospojinskog društva, nego i sjedište drugih hrvatskih udruga.⁵⁵

9. *Gospojinsko društvo sv. Vjekoslava za potporu siromašne djece pučkih škola u Karlovcu*

U Karlovcu je osnivanje društva za potporu siromašne djece pokrenuo pučki učitelj Janko Tomić.⁵⁶ Zalaganjem učitelja i učiteljica djevojačke i dječjačke pučke škole u Karlovcu osnovano je društvo za potporu siromašne djece, 29. svibnja 1874. Malo poslije toga osnovan je gospojinski odbor, koji je zapravo radio oko napretka i procvata ovoga društva. Predsjednice društva bile su: Ivana Turković, grofica Salis-Sevis, Terezija barunica Vranyczany i Adela Vrbanić, a blagajnica Terezija Teiner. Gospojinsko društvo osnovano je 1875. godine sa svrhom da podupire »siromašne i valjane učenike i učenice karlovačke pučke škole.«⁵⁷ Društvo je 1907. godine imalo 145 članica.⁵⁸ Priredivalo je svake godine uoči Božića božićno drveće s prigodnom predstavom. Tada je društvo darivalo siromašnu školsku mladež odjećom, obućom i hranom. Tijekom školske godine gospojinsko društvo nabavljalo je knjige i sav školski pribor za siromašnije učenike, a najsiromašniji su dobivali i prehranu u školi. Svake godine na dan sv. Vjekoslava (po kojem je društvo dobilo ime) kao zaštitnika školske mladeži, tj. 21. lipnja, održavala se glavna skupština društva. Društveni imetak koncem šk. god. 1904./5. iznosio je (glavnicu) od 31.479 kruna i 54 filira, a za odijelo, obuću, prehranu, knjige i ostali školski pribor trošilo je društvo na godinu prosječno oko 1500 kruna.⁵⁹

10. *Gospojinski klub*

Postupno su početkom XX. st. gospojinska društva mijenjala svoje aktivnosti. Osim karitativnog, svrha gospojinskih društva bila je organiziranje kul-

⁵⁵ Problem zemljišta za gradnju Hrvatskog doma u Brodu na Savi riješen je donacijom. Dobrotvorka je bila gđa Aurelija Kuss-Bogdanović. Između nje i Hrvatskog pjevačkog društva »Davor«, Hrvatskoga dobrotvornog gospojinskog društva i Hrvatske čitaonice sklopljen je 16. veljače 1924. »Darovni ugovor«, čiji čl. 1. glasi: »Ja Aurelija Kuss rođ. Bogdanović iz Broda Mesićeva ulica br.15, da se odužim za svoga života svojoj hrvatskoj domovini povodom hiljadugodišnjice Hrvatskog Kraljevstva, darivam neporecivo Hrvatskom pjevačkom društvu »Davor«, »Hrvatskom gospojinskom dobrotvornom društvu i Hrvatskoj čitaonici svima u Brodu na Savi moje nekretnine upisane u gruntovnom ulošku broj 297 porezne općine Brod n.S. naročito kuću sa svim nusprostorijama, dvorištem i vrtom nalazećim se u Brodu n. S. Mesićeva ulica br.15 koje nekretnine vrijede 50.000 dinara i dozvoljavam daroprimcima, da si mogu rečene nekretnine odmah sa pravom uknjižbe prava vlasništva na njihovo ime i korist u gruntovnici prenijeti.« Mato Artuković, *Hrvatski dom*, Slavonski Brod, 1996., str. 9.

⁵⁶ Isto.

⁵⁷ *Grad Karlovac opisan i orisan*. Napisao R. Strohal, Karlovac, 1906.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Vidi: Strohal.

turnog i prosvjetnog rada. U to vrijeme (do prvog svjetskog rata) u Hrvatskoj nije bilo ni jednog ženskog društva izrazito feminističkog karaktera.

»Zemaljska gospojinska udruga za naobrazbu i zaradu ženskinja u Hrvatskoj i Slavoniji« osnovana je 1900. u Zagrebu.⁶⁰ Svrha društva bila je podupirati žene u višoj naobrazbi, brinuti se za usavršavanje kućanstva i nastojati oko proširenja sposobnosti žena. Društvo (udruga) otvorilo je internat da bi se omogućilo siromašnim djevojkama iz unutrašnjosti zemlje besplatno pohađanje stručnih škola, kao i školovanje u srednjim djevojačkim školama. Društvo je brojilo 220 članova, imovina udruge i prihodi činili su osim upisnine (članarine) i prinosa utemeljiteljica i dobrotvora (darova i nasljedstva), sredstva od priređenih koncerata, svečanosti (priredbi) i lutrije.

Predsjednica udruge bila je Margita grofica Khuen-Hedervary, a tajnica i pročelnica Marija Jambrišak.⁶¹ Uz pomoć ovog društva osnovan je u Zagrebu 1902. »GOSPOJINSKI KLUB«, sa zadatkom da razvija društvenu svijest, širi obrazovanje putem tečajeva i raznih predavanja i pomaže dobrotvorne akcije. Klub je djelovao do 1918. godine, kada je promijenio naziv u »Kolo SHS žena«.⁶² Prema pisanju »Ženskog lista« (listopad 1918.), članica Kluba Marija Jurić-Zagorka predlagala je reorganizaciju Kluba, koji svojim programom i radom »nije bio više suvremen« zatim da se u njegovim prostorijama govori njemački, a u općinstvu se klub naziva »mađžarski klub«.⁶³ Spomenuti list navodi da je Zagorkin govor na Odboru kluba (30. X. 1918). izazvao »negodovanje članica«. Ženka Frangeš »naglašavanjem jugoslavenstva« zalagala se za raspuštanje Kluba, navodeći kao razlog za raspuštanje da »hrvatska žena ne smije graditi žensko društvo na temeljima koje je položila grofica Margita Khuen-Hedervary (supruga bana Khuena-Hedervaryja), njegova utemeljiteljica. Usto je citirala tekst, koji je prema pisanju *Ženskog lista* »sve članice uzbuđio«, iz *Deutscher Frauen Conversations Lexikona*: »Hrvatska žena bila je na niskome stepenu kulture, sve dok nije grofica Khuen-Hedervary osnovala u Zagrebu Gospojinski klub, te je potom hrvatska žena stupila u krug ostalih kulturnih žena u Evropi«. Po riječima Ženke Frangeš, to je »povrjeda hrvatskih žena, koje se prikazuju stranome svijetu kao polubarbarke, koje su svoju kulturu morale primiti od jedne Mađžarice«. Riječi Ženke Frangeš »djelovale su kao bomba«. Bio je to kraj ne samo Kluba, nego je to bio i svršetak djelovanja gospojinskih društava, simbolički je to označio i podnaslov članka (Gospojinski Klub) »Zadnja mađžarska kula se ruši«.⁶⁴ Nakon što su iz Kluba istupile neke članice, zajedno s potpredsjednicom gđom Almom Grahor,

⁶⁰ Zemaljska gospojinska udruga za naobrazbu i zaradu ženskinja u Hrvatskoj u Zagrebu. Pravila udruge, Zagreb, 1910., (vl. Školski muzej).

⁶¹ Isto.

⁶² U Gospojinskom klubu (Zadnja mađžarska kula se ruši), *Jugoslavenska žena*. Mjesečnik za kulturne, socijalne i političke interese žena. Zagreb Izdaje i ureduje Zofka Kyeder-Demetrović, 1918., str. 513.–514. Urednica Zofka Kyeder-Demetrović je listu *Ženski svijet* u 1918. (II. godina izlaženja) promijenila naziv u *Jugoslavenska žena*.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto.

sazvana je (nakon 14 dana) izvanredna skupština, na kojoj su promijenjena društvena pravila.⁶⁵

11. Gospojinska društva za vrijeme prvog svjetskog rata

Do Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj i Slavoniji bilo je oko 60 gospojinskih društava (društva, klubovi, zadruge), koja su se razlikovala po vjerskoj pripadnosti (katolička, pravoslavna, židovska i evangelistička). Najviše članica imalo je Zagrebačko izraelitično dobrotvorno društvo Jelene Prister u Zagrebu, osnovano 1887. Društvo je imalo 352 člana s imovinom od 27.351,50 kruna. Najmanje članica imalo je dobrotvorno gospojinsko društvo »Dobrotvorna zadruha Srpkinja u Donjem Lapcu« (osn. 1906.) – 25. Najveću imovinu imalo je Gospojinsko društvo za uzdržavanje pjestovališta u Zagrebu (osn. 1855.), 78.905,98 kruna (124 članice). Samo jedno evangelističko društvo bilo je osnovano za Hrvatsku i Slavoniju: Društvo evangelističkih gospodja u Zagrebu (osn. 1885.).⁶⁶

Osim spomenutih dobrotvornih gospojinskih društava, prema podacima iz izvještaja pojedinim županijama, do Prvog svjetskog rata osnovana su gospojinska dobrotvorna društva i u drugim hrvatskim gradovima, a uoči rata (1913.) osnovano je gospojinsko društvo u Križevcima.⁶⁷

Za vrijeme Prvog svjetskog rata (1914.–1918.) gospojinska društva radila su pod nazivom »podružnice Crvenog križa« ili »odbori za ratnu pripomoć«, jer je banskim odlukom iz 1914. godine bio zabranjen rad svim kulturnim, športskim i drugim organizacijama osim Crvenog križa.⁶⁸ U Zagrebu je 1914. godine osnovan »središnji zemaljski odbor za zaštitu porodica mobiliziranih i u ratu poginulih vojnika iz Hrvatske«. Taj je odbor bio službeno središte za sav socijalno-politički, karitativni, kulturni i radno-pripomoćni rad u Hrvatskoj. U svim većim hrvatskim gradovima bili su osnovani gradski odbori, podređeni županijskom odboru.⁶⁹

U godinama 1914. i 1915. središte karitativne djelatnosti u gradu Zagrebu bio je »Dobrotvor« za gradsku sirotinju. Prema pisanju »Ilustrovanog lista«, koji je izvještavao svake subote Zagrepčane od početka do završetka rata o ratnim zbivanjima, dobrotvorna i dobrovoljna društva osnivaju se iz »političkih i samaritanskih nagnuća prama našim ranjenim junacima, koji se

⁶⁵ Godine 1919. osnovano je žensko društvo »Kolo sestara SHS, koje će kasnije promijeniti naziv u »Kolo jugoslavenskih sestara«. Društvo je »radilo oko nacionalnoga zbliženja žena u Zagrebu u duhu nacionalnoga jedinstva, te podupiralo moralno i materijalno talentiranu omladinu«, *Almanah grada Zagreba za 1932. godinu*, str. 52, Zagreb, 1931.

⁶⁶ Podaci iz *Strossmayerovog kalendara za 1908 godinu*, Zagreb, 1907., str. 272.

⁶⁷ Zoran Homen, Hrvatsko dobrotvorno gospojinsko društvo u Križevcima, *Muzejski vjesnik*, Glasilo muzeja sjeverozapadne Hrvatske, br. 18–19, 1996.

⁶⁸ Banska naredba br. 5927 od 2. srpnja 1914. g.

⁶⁹ Organizacija zaštite djece u državi SHS, dr. Eugen Sladović, u: *Pravda*, Glasilo jugoslavenske muslimanske organizacije, br. 43, Sarajevo, 12. VI. 1919.

bolni i nemoćni vraćaju s ratišta.«⁷⁰ Briga (skrb) seže od organiziranja poljskih bolnica, preko izobrazbe bolničarki, podizanja šančeva (jarak) u kojima je vojnicima slana topla obuća i odjeća, pa sve do pronalaženja zarade obiteljima hrvatskih zarobljenika koji su u neprijateljskim zemljama čekali svoje oslobođenje. »Odboru zagrebačkih gospodja za ratnu pripomoć« (koji je okupljao 40 odbornica) bila je na čelu predsjednica gđa Sofija Spevec, dvije potpredsjednice bile su grofica Elvira Kulmer i barunica Maja Turković, predsjednica financijskog odbora gđa Jetta pl. Cuculić, tajnica prof. Kotilada Cvetišić, blagajnica gđa Slava Sollar i blagajnik Dragutin Heumer, ravnatelj Dioničke tiskare.⁷¹ Taj odbor obuhvaćao je »lanac čvrstih i pouzdanih karika« te prema pisanju spomenutog lista »cijeli hrvatski narod koji na odborove ruke daruje neprestano obilatu pomoć, pa se njome nesmetano nastavlja golemo djelo ratne pripomoći.«⁷² Tijekom cijelog rata (1914.-1918.) dobrotvorna društva organiziraju po svim hrvatskim gradovima zabave, koncerte, športske priredbe i slične aktivnosti (spomen-lipa) u korist hrvatskih ratnika, invalida, udovica i siročadi. Društva su vodila brigu i za prehranu sirotinje otvaranjem pučkih kuhinja. Spominjemo primjer karitativnog rada žena u Novoj Gradišci za vrijeme rata, koje je počelo s prvim danom mobilizacije (28. VII. 1914.). Osmog prosinca 1916. počela je »Podružnica Crvenog Križa« zajedno s »Gospojinskim društvom« prehranjivati školsku djecu. Inicijativom gđe Zore Myohl, potpredsjednice »Podružnice Crvenog Križa« u Novoj Gradišci. Društvo je javilo »Zemaljskom odboru u Zagrebu« da prima istarsku i dalmatinsku djecu na svoj trošak preko školskih praznika.⁷³ U »odborima za ratnu pripomoć« bile su aktivne mnoge gospođe. Tako se na primjer u Daruvaru već 4. kolovoza 1914. sastao prvi put privremeni odbor, koji je imao zadaću skupiti što više članova i milodara.⁷⁴ Na glavnoj skupštini (16. VIII. 1914.) izabrane su u odbor sljedeće gospođe: Julka Čimić, supruga knjižara i tiskara, Laura Glück, supruga trgovca, Alojzija Kričenski, supruga trgovca, Jelka Krsnik, supruga kr. jav. bilježnika i advokata, Alojzija Kuneš, supruga posjednika, Filipina Kušević, supruga ljekarnika, Ida Löwy, supruga kr. savjetnika i veletrgovca, Anka Martinić, supruga načelnika, Eugenija Pfeiffer, supruga trgovca, Anka Valenta, supruga krojačkog obrtnika, i gg. Šandor Bažant, posjednik, Franjo Čimić, knjižar i tiskar, Mate Ježić, ravn. učitelj, dr. Edo Krsnik, kr. javni bilježnik i advokat, Zlatko Martinić, načelnik i dr. Gustav Rethy, liječnik. Ovaj odbor na poticaj predsjednice Ide Löwy i njenog supruga Sigmunda Löwyja uredio je bolnicu za 30 ranjenika u daruvarskim toplicama (u kojoj je Löwy bio zakupnik). Daljnjim nastojanjem predsjednice i odbora uređena je u daruvarskom vlastelinskom dvoru dozvolom vlasnice gđe Margite Biedermann druga bolnica za 100 ranjenika (otvorena 24. rujna

⁷⁰ »Odbor zagrebačkih gospodja za ratnu pripomoć«, *Ilustrovani list*, br. 20., Zagreb, 15. IV. 1915.

⁷¹ Isto.

⁷² Isto.

⁷³ Bolnica Crvenog Križa u Novoj Gradišci, *Ilustrovani list*, br. 2, Zagreb, 9. I. 1915.

⁷⁴ Podružnica »Crvenog Križa« u Daruvaru, *Ilustrovani list*, br. 18., Zagreb, 1. V. 1915.

1914.).⁷⁵ Nakon rata gospođe J. Krsnik, A. Kuneš i A. Kricenski osnovale su u Daruvaru 1922. nacionalno žensko društvo »Hrvatska žena«.⁷⁶

Odbori za ratnu pripomoć radili su do kraja rata (1918.). Bio je to težak i naporan posao, ali su ga članice brižljivo i ustrajno izvršavale. Nakon rata »odbori« će inicirati osnivanje novih dobrotvornih gospojinskih (ženskih) društava. U novim uvjetima (novostvorene države SHS) sva društva radit će prema novim društvenim pravilima.⁷⁷ Neka (stara) gospojinska društva s promjenom političke situacije u Hrvatskoj (i Jugoslaviji) promijenit će i naziv društva.⁷⁸

Pododbor za podizanje Strossmayerovog spomenika god. 1906.–1907.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ Osnivačka (konstituirajuća) skupština podružnice društva »Hrvatska žena« u Daruvaru održana je 5. XII. 1922. – u Dvorani Daruvarske pivovare.

⁷⁷ Lucija Benyovsky, *Društvo Hrvatska žena u Karlovcu, 1921–1945, 1991–1996*, Karlovac, 1996.

⁷⁸ Gospojinski odbor u Ludbregu osnovan je 1888. g. U vrijeme diktature promijenio je naziv u gospojinsko društvo »Knjeginja Zorka«, a u doba Banovine Hrvatske mijenja naziv u Gospojinsko društvo. 1941. prestalo je djelovati. Zbornik radova, *40-godišnjica oslobođenja Ludbrega*, Ludbreg, 1978. vidi: Marija Winter, *Kulturno-prosvjetna društva u Ludbregu i okolici*, str. 437.

S U M M A R Y

WOMEN'S CHARITABLE SOCIETIES IN CROATIA FROM THEIR BEGINNINGS TO THE FIRST WORLD WAR

Women's societies in Croatia began to form around the mid-nineteenth century. They gave women the opportunity to play a larger role in Croatian public life. They were formed during the period of the 'national renaissance.' The leaders of the national awakening looked to these societies to assist them in spreading national consciousness. The first women's society was formed in 1828 as a caritative association. At the height of the movement of 'national renaissance' (1835-1848) thirteen charitable associations were created in Zagreb alone. These were formed by women belonging to the aristocracy and the upper middle classes. The archbishop of Zagreb, Juraj Haulik, who created an institution to care for poor children, was active in promoting the public role of women. Later he established the Women's Society (1855). The class origins of women participants was downplayed, and the society was financed by contributions from wealthy Zagreb families. The basic function of this association was care of the poor. For this purpose, it collected money and clothing. At the time of the Christian uprising in Bosnia (1875-1878), several women's organizations were formed to help refugees. But these organizations, nationally conscious as they were, also sent material support to the insurgents. Women's societies began to take part in historical and cultural activities as well. Women's societies soon appeared throughout Croatia. On the eve of the First World War, 54 such societies were in existence. During the First World War, they assisted the Red Cross. They were active in hospitals, they trained nurses, they sent food and clothing to soldiers, and they opened public kitchens. They were especially active in helping the children of soldiers and war invalids. Women's societies developed over time from caritative organizations into professional associations. They made a significant contribution toward equality between the sexes and to a more active participation of women in the public life of Croatia.